

Tarakan januari 1942

Een gevecht uit de vergeten oorlog

J. J. Nortier

kolonel der infanterie b.d.

Twee gangbare kwalificaties voor het eiland Tarakan deden de ronde in het voormalige Nederlands-Indië. Beide waren evenzeer toepasselijk, de vraag was slechts welk aspect het sterkste aan de dag trad bij een grondiger kennismaking. De een sprak van „Tarakan, het olie-eiland bij uitnemendheid” en een ander bracht zijn gevoelens onder woorden met het gedicht:

Rotzooi, rotzooi, alles wat je ziet.

Rotzooi, rotzooi, anders is het niet.

Een kale boom, een kale struik, nipa en moeras

Het zou mij sterk verwonderen als dat Tarakan niet was.

Tarakan, liggende voor de kust van Noordoost-Borneo, is een betrekkelijk klein eiland. Het heeft globaal de vorm van een peer, de afmetingen bedragen ongeveer 25 bij 18 km op het breedste deel.

De kuststrook is moerassig en dicht begroeid met mangrove en/of nipa (moeraspalm). Slechts in het zuiden reikt het hoge terrein tot aan de kust. Op de moerastroken volgt heuvelterrein, niet veel hoger dan honderd meter maar zwaar geaccidenteerd met scherpe ruggen, steile hellingen en nauwe ravijnen. Dit gebied is geheel bedekt met tropisch oerwoud met een dichte ondergroei.

Het grootste deel van het eiland verkeerde in ongerepte staat. Alleen een stuk van circa 25 km² was bewoond of in gebruik voor de oliewinning. Tarakan ontleende zijn belang geheel eraan dat dicht onder de oppervlakte olie van uitstekende kwaliteit werd gevonden. Pamoesion gold als het voornaamste boorterrein; het noordelijke gebied, Djoeata, was van minder belang. De bevolking leefde van en in het oliebedrijf, kwam van elders en was daardoor zeer heteroog van samenstelling.

Aan de westkust bevonden zich twee steigers, geschikt voor schepen van elke grootte en een kleinere marinesteiger ten behoeve van het marinevliegkamp bij Lingkas. Het eiland bezat een vliegveld met een startbaan van omstreeks 1500 meter

lengte. Het wegennet bestond in feite uit niet meer dan de verbindingen van de haven met het woon- en werkgebied.

Japan was voor zijn olievoorziening nagenoeg geheel aangewezen op Amerika en Nederlands-Indië; het moest ca. 85% van zijn motorbrandstoffen invoeren. De import uit Amerika ging in 1939 scherp omlaag als gevolg van de stijgende Amerikaanse behoefte (hulpverlening aan Europa en omschakeling van de industrie op oorlogsmaterieel), alsmede door de steeds koeler wordende verhouding tussen de VS en Japan. Dat laatste leidde o.a. tot het niet verlengen van aflopende handelscontracten.

Tarakan produceerde voor de Tweede Wereldoorlog 6 miljoen barrels per jaar (een barrel is 163,6 liter). Deze hoeveelheid kwam overeen met 16% van de totale Japanse jaarbehoefte. Niet alleen de olie maakte het eiland tot een begerenswaardig bezit, ook de havenfaciliteiten en het vliegveld waren voor de aanvaller van belang.

In mei 1945 landden Australische troepen op Tarakan. Voor de eerste maal na de capitulatie van Nederlands-Indië (maart 1942), nam een infanterie-eenheid van het KNIL aan de herovering van Nederlands-Indië deel.¹

Tarakan, een der kritieke punten

De vestiging van het Nederlandse gezag op Tarakan begon pas in de tweede helft van de 19e eeuw. Tot ver na 1830 reikten de defensiematregelen in Nederlands-Indië niet verder dan de verdediging van Java.

Hoewel Indië de oorlog in de Pacific begon op basis van de Defensiegrondslagen 1927, was er na 1936 hard gewerkt aan modernisering van de krijgsmacht en de opbouw van het verdedigingspotentieel. De bestaande achterstand kon echter

¹ Voor de beschrijving van deze operatie zie: *Nasporingen en studiën op het gebied der krijgsgeschiedenis*. Sie Krijgsgeschiedenis KL, Den Haag (68e jaarverslag, 1 januari 1974 - 1 januari 1975, bijl. 2).

niet meer worden ingehaald en in december 1941 was het KNIL in hoofdzaak een „orde-en-rust-leger”, een strijdmacht die — midden in een reorganisatieperiode en met vele ongunstige moreels-factoren — het hoofd moest bieden aan de goed geoefende Japanse strijdkrachten. De zozeer op geallieerde hulp gevestigde hoop verdween naarmate het Japanse geweld nader kwam.

In de jaren na de Eerste Wereldoorlog bestond de bezetting van Tarakan slechts uit een compagnie met een paar mitrailleurs. Het stijgende belang van de olie noodzaakte tot een betere beveiliging van de rijke hulpbron. In 1933 was van enige spanning in de Pacific sprake, waarna het garnizoen werd opgevoerd tot een bataljon met hulpwapens. Vier maanden later was het gevaar geweken en onmiddellijk werd de oude toestand hersteld. Het volgende jaar bracht men de bezetting definitief op een versterkt bataljon.

Voor de oorlog gold Tarakan als een der *kritieke punten*, gebieden met voorrang bij de verdedigingsvoorbereidingen. Het resultaat van de inspanning bleef matig. De infanterievuurkracht werd opgevoerd door verdubbeling van het aantal mitrailleurs; het bataljon was evenwel onvoldoende mobiel en de logistieke steun was slecht. De artillerie bestond uit een verzameling van diverse types, merendeels statische, kustartillerie. Tarakan bezat alleen lichte luchtdoelartillerie, en dat nog mondjesmaat. Het duurde tot begin 1941 voor er voldoende geldmiddelen voor stellingwerkzaamheden ter beschikking kwamen. Ook voor Tarakan kon de grote achterstand niet alleen met ruime financiële toewijzingen worden weggewerkt.

In mei 1940 kwam een evacuatieplan voor gezinnen van militairen en BPM- (Bataafse Petroleum Maatschappij) employés tot uitvoering. Het eiland werd daarna een typische mannensamenleving. Slechts een paar vrouwen, in dienst van het Rode Kruis, bleven achter. Op 25 december 1941 werd het vrouwelijke element versterkt met 18 Rode-Kruiszusters van Java, onder leiding van mevrouw C. P. Hogewind-Poortman. Hun komst was een verrassing, zowel voor het garnizoen als voor de zusters zelf:

„Zij waren naar Tarakan gekomen, zonder dat zij hun oorlogsbestemming kenden. Spontaan hadden deze vrouwen en meisjes zich gemeld, toen de Java-radio hen opriep, slechts vermeldende dat gevechtsactie op het terrein harer arbeid spoedig verwacht kon worden... Door de grote toewijding en zorg van mevrouw Colijn, het hoofd van het Rode Kruis, werden de zustertjes zo goed als het ging, spoedig onderdak gebracht, onmiddellijk werd met oefeningen

begonnen tijdens luchtalarm, gasmaskers verstrekt, alle witte Rode Kruis japonnetjes (tegen het reglement) ingewisseld voor khaki uniformen.”

Aldus kapitein G. L. Reinderhoff in zijn verslag van december 1943.

Troepensterkte

Grondstrijdkrachten

— Troepencommandant luitenant-kolonel S. de Waal met staf; in de staf waren opgenomen kapitein G. L. Reinderhoff (chef staf), reservekapiteins dr. A. H. Colijn (administrateur BPM) en ir. W. L. van der Vegt (asfaltspecialist), en eerste luitenant J. J. F. Lamers (luitenant-adjutant).

— Een bataljon infanterie (Inf VII) bestaande uit drie fuselier (tirailleur)compagnieën, elk van 177 man met het dubbele aantal lichte mitrailleurs (18 stuks); compagniescommandanten kapiteins F. Treffers, A. C. Saraber en L. Bendeler; een mitrailleurcompagnie met 18 tot 24 watergekoelde mitrailleurs (Vickers) en 6 mortieren van 8 cm, onder kapitein W. Everaars; 7 overvalwagens (een van mitrailleur voorziene pantserauto) met 80 man bediening onder eerste luitenant D. P. de Vos tot Nederveen Cappel.

— Artillerie (3e Compagnie Kust- en Luchtdoelartillerie) onder kapitein M. J. Bakker, omvattende een kustbatterij van 4 stukken 7,5 cm lang 55 te Djoeata, commandant reserve eerste luitenant Van der Zijde (afkomstig uit Zuid-Afrika); twee kustbatterijen van elk 3 stukken 7,5 cm lang 40 tussen Peningki en Karoengan, commandant eerste luitenant J. W. Storm van Leeuwen; een kustbatterij van 4 stukken 12 cm lang 40 bij Karoengan, commandant reserve eerste luitenant J. P. A. van Adrichem (afkomstig uit Zuid-Afrika); een batterij van 3 stukken 7,5 cm veld bij Lingkas (niet mobiele batterij) onder reserve eerste luitenant J. Verdam; een batterij van 2 stukken 7 lang 14 (zeer verouderd geschut), bemand door militiepersoneel in de omgeving van Lingkas. Luchtdoelartillerie (commandant reserve luitenant Nijenhuis (Zuid-Afrika)); twee secties van 2 stukken 40 mm, twee secties van 2 stukken 20 mm en enkele secties 12,7 mm (0.50 in) luchtdoelmitrailleurs (10 à 12 stuks).

— Genie (vernielingsspecialisten) onder eerste luitenant J. W. van den Belt: een sectie (peloton) van 30 man en circa 40 man gemilitariseerde BPM-employés.

— Een paar door het leger bemande patrouilleboten.

Militaire luchtvaart (ML, destijds niet zelfstandig en een wapen van het KNIL)

— Drie Glenn Martin bommenwerpers; het veld bleek te klein voor tweemotorige bommenwerpers en was in de regentijd drassig; half december 1941 vertrokken de Glens naar Samarinda II op Borneo.

— Vier Brewster Buffalo jagers, commandant eerste luitenant P. A. C. Benjamins.

Marine

— Commandant Maritieme Middelen (CMM), kapitein-luitenant ter zee F. H. Vermeulen met personeel.

— Hr Ms mijnenlegger Prins van Oranje (luitenant ter zee 1e klas A. C. van Versendaal).

— Twee patrouilleboten.

— Vliegkamp personeel met drie Dornier vliegboten (luitenant ter zee 1e klas (KMR) van Voorthuizen), en walbezetting; ongeveer 80 man.

— Een lichtschip (Gouvernementsmarine) en een drijvend dok.

Alle grondstrijdkrachten vielen natuurlijk onder bevel van de troepencommandant. De CMM stond rechtstreeks onder Commandant Zeemacht. Het vliegkamp personeel viel operationeel onder Commandant Marine Luchtvaartdienst Soerabaja. Na beëindiging van de maritieme taken kwam het walpersoneel, voor wat de verdediging betreft, onder commando van de troepencommandant.

De totale sterkte bedroeg 1365 man. Omstreeks 2000 Chinezen, Indonesiërs en Nederlanders waren ingeschakeld bij luchtbescherming, brandweer, transport en ziekenverpleging. Commandant Luchtbescherming was J. van Dulst (BPM'er), die later tot Ridder MWO-4 werd benoemd wegens zijn gedrag tijdens de Japanse aanval.

Levende onder de dreiging van de komende aanval

Kapitein Reinderhoff — hij zal nog meer ter sprake komen — rapporteerde na zijn vertrek uit Tarakan uitgebreid over de houding van het garnizoen. Zijn *Nota inzake de houding van de troepen te Tarakan, voor, tijdens en na de Japanse bezetting in 1942*, gaf onder meer aan:

„Tarakan behoorde tot een der voorposten in Nederlands-Indië, waar gedurende geruime tijd een dagelijkse bedreiging voor de deur stond. Het was een plaats waar sedert mei 1940 de vrouwen en kinderen van de troep en bevolking waren geëvacueerd (met uitzondering van de Chinese en Japanse).

Er was een beperkte verlofregeling ingesteld —

waarbij echtgenoten gedurende twee maanden per jaar hun mannen mochten bezoeken — slechts bruikbaar voor de beter gesitueerden, een gunst vrijwel alleen voor enkele BPM-dames weggelegd.

Gedurende ruim een jaar werd dit gescheiden gezinsleven opgelegd, waarna weder terugplaatsing naar Java of elders plaatsvond. Er waren niettemin gevallen, dat ongehuwde militairen (zowel Europese als Inheemse) gedurende 30 maanden en langer aanbleven. Vooral de artilleristen hadden hieronder te lijden, daar ze grotendeels in primitieve stellingen woonden, geïsoleerd van alles wat normaal leven betekende.

Op Tarakan, dat bovendien sedert juni 1941 verduisterd was, bood het leven weinig of geen ontspanning en vermaak. Vooral de mindere militairen, die veel in de stellingen moesten verblijven, hadden gedurende vele maanden een sleurleven te leiden... We vestigden er de aandacht op in officiële rapporten, dat militairen met gezinnen — vooral met schoolgaande kinderen — delegaties naar Java moesten zenden, waardoor hun dikwijls bedragen restten, uit te drukken in tientallen centen. Had men iets voor zichzelf nodig, dan kwam daarbij dat de plaats onmogelijk duur was...

Neemt men dan naast de persoonlijke zorgen van vele echtgenoten en/of vaders, de inderdaad doorlopend bestaande spanning om op zijn *qui-vive* te zijn, dan voelt men dat hier geen eenvoudige taak was weggelegd om de zaak bijeen te houden...

Er kwamen verschillende geestelijken op bezoek die, onafhankelijk van de commandant, hun kerkelijke chefs inlichten over de stemming en het moreel. Wij zelve, de officieren, kenden deze maar al te goed. We vroegen gelden aan O & O (Ontspanning en Ontwikkeling, JN); het antwoord — getekend door kolonel Van Rekum — luidde in twee zinnen, dat O & O uitsluitend werkzaam was voor de troepen op Java en Madoera (sic!). De stomme verbazing in Tarakan over dit antwoord zal niet nader beschreven worden, doch slechts zal worden weergegeven wat bezoekende geestelijken (een legeraalmoezenier en een legerpredikant) rapporteerden: „Men is verbitterd, niet tegen de officieren hier, maar men voelt zich door Java verlaten...”.

Van de troepencommandant gingen brieven uit om de aandacht te vragen voor de werkelijke noden, doch zonder resultaat.

De stemming onder de officieren was ook niet van de beste (elders beweert Reinderhoff het tegengestelde, JN). Zij vooropgesteld, dat de commandant, luitenant-kolonel S. de Waal, door officieren en troep op de handen werd gedragen, daar zijn voorbeeld en houding en zijn werkelijke belangstelling in een ieder, zijn dagelijkse contacten, ook met de troepen in de stellingen, aller respect afdwong...

(Na wijziging van de opdracht in juli 1941: het prijsgeven van het eiland na de vernieling kwam te vervallen en het vliegveld moest tot het uiterste worden verdedigd, JN.) Wat hier aan arbeid is ge-

leverd, daar o.a. bepaalde fronten feitelijk „rechts-omkeert” moesten maken, een vliegveldverdediging in de perfectie moest worden opgezet en uitgevoerd, is moeilijk te beschrijven. Wat onze mensen van hoog tot laag gaven aan werkprestatie, waarbij men soms geen zondag meer kende, is in één woord schitterend geweest . . .

Er was versterking aangevraagd van twee compagnieën met dubbelbepapening (18 lichte mitrailleurs) en een compagnie mitrailleurs met 18 stukken. Dit kwam neer op een versterking van 700 man en 54 automatische wapens. Deze brief, zo belangrijk voor de troepencommandant, is nooit beantwoord en was eind januari 1942 bij de Generale Staf in Bandoeng onvindbaar. Dit laatste doet hier minder ter zake, doch de brief was onbekend bij degene die hem moest kennen. De Tarakan-officieren konden echter nimmer geloven dat zij niet de aandacht kregen die zozeer gewent was.

Doch er was meer. Bijvoorbeeld toonde de troepencommandant in een brief aan de Generale Staf en de Genie (destijds verantwoordelijk voor de verbindingen, JN) en Artillerie Inspecteurs, dat hij zijn artillerie nooit commanderen kon, als hij geen radioverbinding met hen had, daar alle verbindingen over een enkele telefoondraad liepen (die later ook vlot werd door-gesneden). Reservetelefoondraad was niet aanwezig. Maar het ergste van deze zaak was niet, dat de materialen er wellicht niet waren, doch er werd op geen enkele wijze blijk gegeven dat men reageerde, noch een uitleg gaf waarom . . .

Wij hadden gelukkig in onze commandant een krachtige figuur, doch het ontging de officieren natuurlijk niet dat al hun voorstellen, die nauwkeurig waren bezien, „voorstellen” bleven. Hier kon de troepencommandant niets aan doen; hoogstens door een opwekkend woord de moed erin houden.

Komt hier nog bij dat men van Java troepen stuurde met de definitieve belofte van een zesmaands verblijf te Tarakan en hen na negen maanden nog daar liet zitten en de officieren daar de nodige „mouwen” aan moesten passen. Voorts dat Tarakan de Ambonese compagnie van Meester Cornelis (West-Java) toegezonden kreeg die kort tevoren een munitie-affaire had gehad bij een massale weigering om, behalve op bepaalde voorwaarden, te willen vertrekken. (Op dit onderdeel wordt later teruggekomen, JN.) Deze bandeloze troep kwam een à twee maanden voor het uitbreken van de oorlog in kleine groepjes aan.

De geest onder de Javaanse soldaten was, ondanks de beroerde omstandigheden, zeer te roemen. Hun kwartieren waren primitief, doch zij hielden zich (de Kort-Verbanders inclusief) uitstekend.

De Europeanen, in het bijzonder de onderofficieren, waren gedrukt, dachten ook meer door en bezagen de mogelijk- en onmogelijkheden weer met een meer beschouwend oog . . .

De gemengde (d.w.z. bestaande uit diverse landaarden, JN) afdelingen, Europeanen, Javanen, Menado-nezen speciaal, bij de artillerie, waren zonder voor-

behoud nog goed. Vermeldenswaard is het optreden van een in oktober 1941 afgevoerde Batakse compagnie die, drie maanden na de toegezegde tijd, pas in oktober werd overgeplaatst op aandringen van de troepencommandant, toen reeds dienstweigering (eenmaal 21 man tegelijk) op een der buitenposten had plaatsgevonden. De stemming is populair samen te vatten in (juist of niet juist): „Wij willen wel, maar wij krijgen de bullen niet” . . .

Er zijn in de legerleiding definitief fouten gemaakt, die zich op de meest erge wijze hier gewroken hebben in een vooral anti-Nederlandse houding van inheemse leden van de weermacht. (Reinderhoff doet hier op de gebeurtenissen tijdens de krijgsgevangenschap, de Ambonezen misdroegen zich, JN.)

Ik sprak over de Ambonese munitiekwestie te Meester Cornelis. Luitenant-kolonel O. van Lingen, Hoofd Militaire Inlichtingendienst, gaf mij een volledige uitleg van het falen van de legerleiding, te reageren op het toen vrij gegronde verzoek van de Ambonezen hun gezinnen, vóór vertrek naar elders, naar Ambon te mogen zenden. Dit verzoek heeft bijna een jaar op en neer gezeild, zonder resultaat . . .

Ik weet bovendien wat er aan misère voor vele gehuwde militairen te Tarakan was weggelegd door het geknoei met hun vrouwen op Java. (De „loslopende” vrouwen, prooi voor de casanova’s, JN.) Geregeld heeft de troepencommandant hierover geschreven, waarbij om meer toezicht werd gevraagd. De algemene les echter, te leren uit alleen reeds de Tarakan-ervaringen, is wel hoe diep de grieven tegen het legerbestuur gingen, aldus gevoeld zowel door de officieren als de troep. De officieren en de Europese onderofficieren hebben zich over het algemeen goed kunnen houden, doch zulks was zeker niet het geval met alle inheemsen . . .”

Reinderhoff kwam nog voor de capitulatie, via Balikpapan, op Java terecht. Tarakan was een der eerste Japanse aanvalsdoelen in Indië. Daardoor bestond voor zijn ervaringen zeer grote belangstelling. Hij werd o.a. door de gouverneur-generaal en de legercommandant ontvangen. Na een voordrachtenreeks over het Japanse optreden en de gevolgde tactische methodes, vonden velen hem een paniekzaaier. Reinderhoff schreef zijn nota in Australië met alle verbittering die de snelle capitulatie van Nederlands-Indië teweegbracht. Hoewel pathos en overdrijving hem niet vreemd zijn, geeft hij in zijn nota toch een goed beeld van de vele twijfels en onzekerheden die in heel Indië heersten. Men was allesbehalve op een oorlog voorbereid. Toen het met de weerstand in de Buitengewesten niet verliep zoals men had gedacht, sloeg de overoptimistische stemming weldra om. Een gemakkelijk te vinden schuldige was uiteraard „de leiding”. Een mening van kolonel Generale Staf, H. J. de Vries, over de nota van Reinderhoff:

„Niet ontkomen kan worden aan de indruk, dat de door kapitein Reinderhoff genoemde algemene ontevredenheid en verbittering bij de officieren, gemis aan vertrouwen in het Legerbestuur, enz., meer bij hemzelf aanwezig waren of later ontstaan, dan een algemeen feit.”

Reinderhoff zag alleen Tarakan en vergat de algemene en trieste situatie: van een kikker kunnen nu eenmaal geen veren worden geplukt! Weliswaar maakte de leiding fouten, maar het gaat niet aan haar alles in de schoenen te schuiven. Het Nederlandse volk in zijn totaliteit was even schuldig als de „leiding”.

De voorbereidingen op de komende aanval

Bij een vijandelijke aanval had het garnizoen tot elke prijs de vernieling van oliebronnen en installaties te waarborgen, om de vijand het gebruik daarvan te ontzeggen. Vervolgens moest naar het vasteland van Borneo worden uitgeweken. Medio 1941 kwam het uitwijken naar Borneo te vervallen; in plaats daarvan kwam als deel van de taak: terugtrekken op het vliegveld en dat zolang mogelijk in bezit houden.

Al voor de aanval bleek het veld niet geschikt voor zwaardere toestellen en eind december 1941 konden ook de eigen jagers niet landen als gevolg van bomschade. De hardnekkige verdediging van het vliegveld bleef evenwel gehandhaafd, een opdracht die door de geringe afmetingen van het actiegebied en de te verwachten vijandelijke sterkte — in het bijzonder het algehele zee- en lucht-overzicht — weinig resultaat kon opleveren.

De opstelling van de eigen troepen was voornamelijk gericht tegen een snelle landing in de buurt van het havencomplex. Het zwaartepunt van de verdediging lag derhalve west. De verdediging bestond uit een aantal „fronten”, stellinggebieden omringd door een dubbele hekversperring. Men onderscheidde:

- *Lingkasfront*, dat het havengebied verdedigde;
- *Noordfront*, dat de toegang naar het vliegveld afsloot;
- ten noorden daarvan de *steunpunten op en om het vliegveld*;
- *Oostfront*, gelegen bij het belangrijkste boorterrein Pamoesian; dit front had geen directe aansluiting met het Noordfront; het tussengelegen terrein werd beveiligd door speciale afdelingen.

Aan de oostkust, bij de monding van de Amalrivier, lag een sectie (peloton) met middelbare mitrailleurs, bedoeld om aan die zijde landende

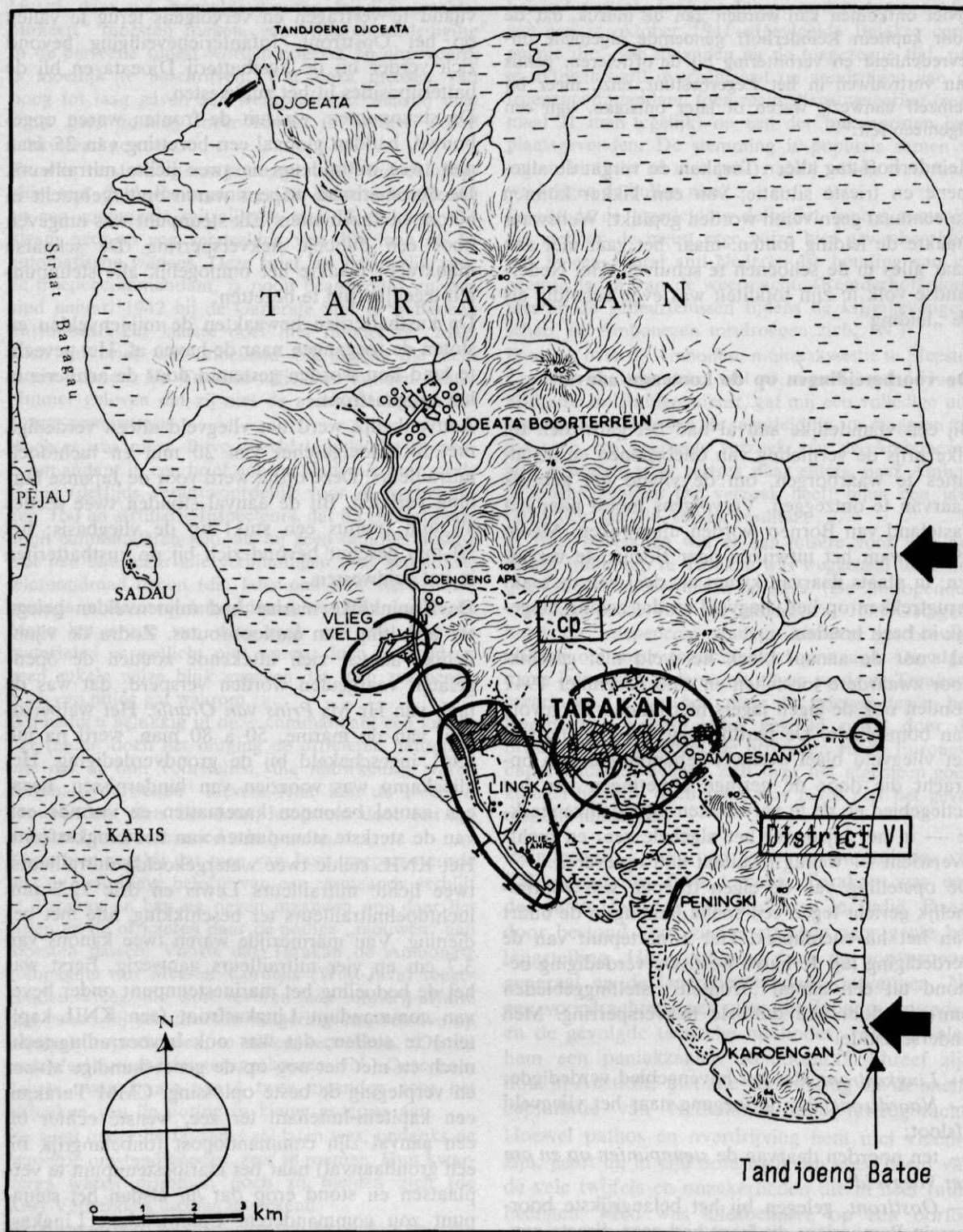
vijand te vertragen en vervolgens terug te vallen op het Oostfront. Infanteriebeveiliging bevond zich verder bij de kustbatterij Djoeata en bij de batterijposities in het zuidwesten.

De steunpunten, waaruit de fronten waren opgebouwd, hadden globaal een bezetting van 25 man met twee mitrailleurs en twee lichte mitrailleurs. De automatische wapens waren ondergebracht in betonnen kazematten. Elk steunpunt was omgeven door een dubbele hekversperring. De schaarse mankracht maakte het onmogelijk alle steunpunten tegelijkertijd te bezetten.

De kustbatterijen bewaakten de mijnenvelden en sloten de toegangen naar de haven af. Het gevecht te land kon worden gesteund door de artillerie in het Lingkasfront.

Aanvankelijk werd het vliegveld alleen verdedigd met luchtdoelgeschut van 20 mm en luchtdoelmitrailleurs. Deze opzet werd voor de Japanse landing verlaten. Bij de aanval stonden twee secties 40 mm (minus een stuk) op de vliegbasis; het 20 mm geschut bevond zich bij de kustbatterijen in het zuidwesten.

De Koninklijke marine had mijnenvelden gelegd ter afsluiting van aanlooproutes. Zodra de vijandelijke aanval zich aftekende zouden de opengelaten vaargeulen worden versperd; dat was de taak van Hr Ms *Prins van Oranje*. Het walpersoneel van de marine, 50 à 80 man, werd na juli 1941 ingeschakeld bij de grondverdediging. Het vliegveld was voorzien van hindernissen, bezat een aantal betonnen kazematten en vormde een van de sterkste steunpunten van het Lingkasfront. Het KNIL stelde twee watergekoelde mitrailleurs, twee lichte mitrailleurs Lewis en drie 12,7 mm luchtdoelmitrailleurs ter beschikking, alle met bediening. Van marinezijde waren twee kanons van 3,7 cm en vier mitrailleurs aanwezig. Eerst was het de bedoeling het marinesteunpunt onder bevel van commandant Lingkasfront (een KNIL-kapitein) te stellen; dat was ook bevoorradings technisch en met het oog op de geneeskundige afvoer en verpleging de beste oplossing. CMM Tarakan, een kapitein-luitenant ter zee, wenste echter bij een aanval zijn commandopost (onbelangrijk bij een grondaanval) naar het marinesteunpunt te verplaatsen en stond erop dat *hij* alsdan het steunpunt zou commanderen. Commandant Lingkasfront had daardoor over een in zijn stelling gelegen steunpunt niets te vertellen. De CMM zelf, teruggevallen tot de positie van steunpuntcommandant — daarenboven een functie waarvoor hij niet was opgeleid — werkte rechtstreeks samen met de troepencommandant.

Overzicht van de door de eigen troepen op Tarakan verdedigde gebieden; de pijlen rechts geven de plaats van de Japanse landingen aan

Zo naderde 8 december, de dag waarop de oorlog in de Pacific begon. Reinderhoff (met pathos en veel oog voor propaganda):

„Tarakan begreep dat zijn lot bezegeld was, toen dringend aangevraagde versterkingen bleken niet geleverd te kunnen worden; toen dringend nodig geschut voor de onbeschermd oostkust niet beschikbaar was (een gedachte achteraf: het zwaartepunt lag west, JN); toen dringend bepleite vergroting van de kleine munitievoorraden niet verwezenlijkt kon worden.

Veel tijd om na te denken had men echter niet. Er was nog ontzaglijk veel te doen. Nieuwe troepen waren tot en met november nog binnengekomen van Java om andere af te lossen en grote contingenten waren nog geheel onvoorbereid op deze wijze van oorlog voeren, zo weinig identiek met onze voorbereiding in het algemeen in het Indische leger . . .

Hieraan dient te worden toegevoegd dat langzamerhand het vaste besef groeide, dat Tarakan voor de bezetting een levend graf zou worden, sedert bekend was dat — blijkens de laatstelijk ontvangen opdrachten — standgehouden moest worden op dit kleine eiland, waar echter geen manoeuvreer ruimte was. Deze wetenschap echter bezielde de bezetting met een eigenaardige grimmige wil alsdan het leven in ieder geval zo duur mogelijk te verkopen.

En tenslotte was er nog veel arbeid te verzetten in nieuwe reservestellingen en in tweede-lijnsstellingen welke hopelijk een verrassing zouden betekenen voor de zeer goed ingelichte vijand. Het had nl. tot 22 november moeten duren, eer wij de laatste Japanners het eiland konden zien verlaten. Enige uitgelezen spionnen waren als handelaars tot het laatste op het eiland gebleven, daar zelfs de dringendste verzoeken van militaire zijde om hen van het eiland te verwijderen, geen uitwerking hadden.”

Het geciteerde gevechtsverslag van Reinderhoff vormde de basis voor een onmiddellijk na de oorlog bij Leiter-Nypels, Maastricht verschenen werk *Het Koninklijk Nederlands Indisch Leger in den strijd tegen Japan*. Het boekje bevat een groot aantal historische onjuistheden en werd samengesteld met propagandistische bedoelingen.

Als de meesten gaat Reinderhoff ervan uit dat de Japanners alles wisten, ieder loopgraafje en stelling kenden. Het tegendeel is waar, de aanvaller ging bij de meeste operaties alleen uit van veronderstellingen en mogelijkheden. De snelle Japaneze successen in de Pacific waren niet het gevolg van spionage, zelfs niet van grote overmacht. De oorzaak lag in de zwakte der geallieerden!

De door Reinderhoff gesignaleerde „grimmige wil” komt geheel voor zijn rekening. Een der met Kerstmis 1941 aangekomen Rode-Kruiszusters, mej. A. Kunkels²:

„Wat mij sterk is bijgebleven bij de aankomst op Tarakan is de bijna defaitistische mineurstemming die er heerste bij de militairen in tegenstelling tot de optimistische „niets kan ons gebeuren”-stemming op Java.”

Waarschijnlijk wenste mej. Kunkels alleen het grote verschil tussen Java en de Buitengewesten te beklemtonen. Mej. G. D. Bosschaert van dezelfde groep vond het moreel zeker niet slecht.

Op 25 december vond de eerste luchtaanval plaats, uitgevoerd door een viermotorige vliegboot (Navy 97). Daarna werd de vliegveldverdediging versterkt met 40 mm luchtdoel (effectief tot 5000 meter). Op 26 december vielen zeven vliegtuigen het veld aan. Evenals de eerste maal kwam het alarm te laat. Het bleek onmogelijk een tijdige waarschuwing tegen van de zeezijde komende vijand te garanderen. Drie Brewsters zijn die dag neergeschoten. Luitenant J. N. Droog en vaandrig G. Olsen sneuvelden. Een der vliegers, vaandrig C. A. Vonck, kon zich per parachute redden. Na deze aanval werd het veld niet meer gebruikt, de jagers gingen naar de basis Samarinda II op Borneo. Voor het uitvoeren van verkenningen bleven slechts de drie Dorniers over. De luchtdoelartillerie schoot een Japanse bommenwerper neer.

De *Prins van Oranje* had het bij de luchtaanvallen bijzonder zwaar te verduren. Om snel de afsluiting van het mijnenveld te kunnen uitvoeren, was het schip afgeladen met mijnen. Een ooggetuige, brigadier luchtdoelartillerie G. W. Beltman, beschreef in *Stabelan* 4(1978)(3):

„De Prins van Oranje is bewapend met semi-luchtdoelgeschut. Met deze proppenschiet probeert hij zijn vijanden van het lijf te houden. Is onze vliegveldverdediging een lachertje, die van de Prins van Oranje is het nog in ergere mate . . . Op topsnelheid zigzagt hij tussen de waterzuilen van de ontplofende bommen. Niet door zijn bewapening, maar door zijn wendbaarheid, de stuurmanskunst van zijn personeel en een flinke dosis stom geluk, doorstaat de Prins van Oranje heelhuids het bombardement.”

De mijnenlegger hield het vol tot de laatste mijnafsluiting was gelegd.

De vijand

Volgens een Engels inlichtingenpamflet van, waarschijnlijk, einde februari 1942, *The Japanese use of Task Forces in the South Seas*:

„The Japanese advance in the South Seas has been remarkable for the dexterous manner in which they

² Zie: C. van Heekeren — *Moord en brand, Oost-Borneo 1942*. Bakker, Den Haag (1969)16.

have used combined task forces for the occupation of successive strategic points. From an examination of the brief particulars at present available, it would appear that they have employed two standard types of task forces in these operations. These forces have been used to move by bounds from point to point and have given each other mutual support. The bounds have been approximately 400 miles in extent and the period which has elapsed between consolidation and the next forward move, has averaged between one to three weeks in each locality.

Not only does this performance demand a well-balanced strategic plan, but it also requires a very careful apportionment of administrative means to each task force . . .

If unopposed at the beaches, the Japanese hold to the roads, as a rule, until making contact with the opposition. They also use rivers and creeks to penetrate inland by boat and to turn the flanks."

Het pamflet sprak van „Divisional Group Task Forces" en „Brigade Group Task Forces". De eerstgenoemde is voor het verdere van geen belang. Een Brigade Group Force bestond gewoonlijk uit:

- Landforces: 1 Brigade Group (5000 men).
- Naval forces: 1 aircraft carrier, 3 to 4 cruisers, 6 to 8 destroyers, 8 to 10 transports, 1 to 2 submarines.
- Air forces: Shore Base Group, Flying boats 2 squadrons, Heavy bombers 2 to 3 squadrons, Fighters 1 tot 2 squadrons, Total 45 to 60 aircraft. Carrier-borne aircraft 40. Total 85 to 100 aircraft.

De aanval op Tarakan werd uitgevoerd door het versterkte Sakaguchi Detachment, een onderdeel van ongeveer 6000 man, vergelijkbaar met een Brigade Group Task Force. Van Nederlandse zijde ging men uit van een veel sterkere vijand. Een Nota van kapitein Generale Staf H. J. de Vries, ongedateerd maar samengesteld vóór de capitulatie van Java, vermeldde:

„Blijkens een op het Algemeen Hoofdkwartier te Bandoeng ontvangen inlichting, o.a. bevestigd door kapitein Colijn en kapitein Reinderhoff, is vermoedelijk een troepenmacht van 20 tot 25.000 man tegen Tarakan ingezet."

Japanse bronnen over het offensief tegen Nederlands-Indië zijn schaars. De Sectie Krijgsgeschiedenis beschikt over een militair standaardwerk, dat de invasie van Nederlands-Indië behandelt. Dat werk is echter voor gebruik waardeloos, aangezien het in het Japans is gesteld. Middelen om deze bron open te leggen worden niet ter beschikking gesteld. In Nederland, waar de belangstelling voor deze episode uit de eigen geschiedenis bedroevend gering is, is men aangewezen op de zogenaamde *Japanese Monographs*, die werden sa-

mengesteld onder supervisie van het US General Headquarters Far East Command, door Japanse officieren die meestal uit het geheugen of aan de hand van privédagboeken werkten.

De *Japanese Monographs no 101, Naval operations in the invasion of the Netherlands East Indies, dec 1941 to mar 1942*, vermelden:

„The force which undertook the invasion of Tarakan was under command of Sakaguchi, commander of the Army Detachment and was composed of Army units (approximately three battalions) and the Kure 2 Special Landing Force (mariniers, JN) (approximately one battalion). On 7 January 42 this force left Davao (zuidelijke Filippijnen, JN) on 16 transports under the escort of the forces commanded by rear-admiral Nishimura Shoji, commander of the 4 Destroyer Squadron . . .

The 2 Base Force which was commanded by rear-admiral Hirose Sueto and was composed principally of small ships and crafts, operated in conjunction with aforementioned forces at the time of the landing operations in order to clear the waterways and to screen the landings. The seaplane tenders Sanyo Maru and the Sanuki Maru were in charge of anti-submarine defense for the invasion forces and left Davao directly after the convoy. The convoy entered an anchorage east of Tarakan on the evening of 10 January without meeting any resistance on the way. Just before entering the anchorage the convoy was attacked twice by several enemy planes, but no damage was sustained."

Een Japanse bron van onbekende herkomst (SK 6/55) geeft aan:

„The objective of the invasion of Tarakan island was the capture of the oilfields, oilrefineries and the airfield located on the island. Under the operational plan, landings were to be made on the eastern shore, where the enemy concentration was not strong. Then after infiltrating through the jungle, the Tarakan oilfields were to be captured and the enemy fortress attacked from the rear. After capturing and securing the airfield and oilfields on the northern part of the island and after mopping up enemy forces on the island, the occupation of the island was to be turned over to the Naval unit. The main elements of the forces were then to assemble near the city and prepare to embark for the invasion of Balikpapan . . .

The order of battle of the Sakaguchi Detachment for the invasion of Tarakan was to be as follows:

- 56th Infantry Group Headquarters (in the Japanese infantry division the three infantry regiments constituted a group, controlled directly by the group headquarters commander, usually a major general)
- 146 Infantry Regiment
- Armoured Unit of 56th Infantry Group
- 1st Battalion of 56th Artillery Regiment
- 1st Company of 56th Engineer Regiment
- 2nd Company of 56th Transport Battalion

- Medical Unit of 56th Infantry Group
- 1st Field Hospital of 56th Division.”

Brigade-Groupdetachementen waren ook versterkt met verbindingseenheden, die evenwel niet in deze slagorde voorkomen.

De Kure 2 Special Landing Force (dit soort onderdelen werd genoemd naar de vlootbasis waarvan zij afkomstig waren) bestond uit drie compagnieën, een ondersteuningscompagnie en een batterij luchtdoelartillerie, totale sterkte ongeveer 1000 man. Een batterij luchtdoel van Sakaguchi bleef in Davao achter en kwam onder bevel van het Eastern Detachment dat de landingen op Ambon en Timor uitvoerde.

De Japanse bron (SK 6/55) vervolgt:

„It was decided that the main force would land at the mouth of the Amor (bedoeld wordt de Amal, welke naam verder zal worden gebruikt, JN), located about the centre of the east coast, while an element of the Detachment was to reach the first anchorage approximately 30 km east of Tarakan, by the evening of 10 January 1942. After the departure of the first landing unit comprising the Left Flank Forces, the convoy was to move to a second anchorage closer to shore.

These landings were to begin at 0400 of 11 January and the Right Flank Unit was to force a landing at the mouth of the Amal river before daybreak. After mopping up the enemy in the area of the landing, the unit was to infiltrate through the jungle to the oilfield regions north of Tarakan (town) and storm the fort from the rear. Timing its action with the operation to capture Tarakan (town) the Kure 2 Special Naval Landing Force Unit of battalion strength, was to seize the airfield and approximately one company was to occupy the vicinity of Djoeata. Contact with the Left Flank Unit was to be maintained at all times. If the attack was not succesful by nightfall, a night attack was to be carried out. The Left Flank Unit was to land on the south eastern tip of the island and capture the battery situated on the south western coast of the island.

After completing mopping up operations, the naval units were to relieve the army unit of the defense of the island. The army units were to concentrate in the vicinity of Tarakan (town) and begin embarkation for the invasion of Balikpapan.

At sunset on 10 January the convoy reached the first anchorage. In the afternoon Tarakan island was already visible due to the smoke caused by the enemy's destruction of the oilfields and installations. By nightfall the flames were so bright that the island was clearly discernible even in the dark. At 2400 hours on 10 January, the Right and the Left Flank Unit boarded landingcraft and started for their landingpoints.”

De eigen troepen bij het begin van de landing

Op 10 januari verschenen regelmatig vliegtuigen boven Tarakan, zonder evenwel tot aanvallen over te gaan. Rond 0900 meldde het lichtschip, gelegen op ca. 15 mijl uit de kust aan de oostzijde van het eiland, een vijandelijke luchtaanval. Even later berichtte de kustwacht Tandjoeng Batoe (bezet door marinepersoneel) dat het lichtschip in brand stond. CMM zond daarna een motorboot — de *Parsifal* van de BPM — naar het lichtschip met de loods J. H. Sarucco. De *Parsifal* keerde niet terug en werd door Japanse schepen aangehouden. Reinderhoff over het lichtschip:

„Dit schip was tevens een onzer stations voor de luchtwaarschuwingsdienst en was door ons van radiotelefonie voorzien . . . Commandant was op 10 januari luitenant ter zee 2e klas (KMR) Deimann (moet zijn H. J. A. Deijman, JN). De berichten van het mitrilleren en de brand aan boord ten spijt, werd door mij persoonlijk het schip volledig intact bevonden, toen ik op 18 januari dit schip passeerde op een afstand van circa 50 meter. Geen sporen van brand werden waargenomen. Het schip voerde de Japanse marinevlag.”

In de loop van de ochtend van 10 januari nam de kustwacht Tandjoeng Batoe rookverschijnselen waar. Dezelfde post zag rond 1400 tientallen rookpluimen ten oosten van Tarakan en kon ook vaartuigen onderscheiden, vermoedelijk oorlogsen transportschepen. Het garnizoen, dat eerst rekening hield met de aankomst van Engelse evacués uit Sandakan (Brits Noord-Borneo), begreep weldra dat de aanval komende was. Diezelfde middag begon de uitvoering van het vernielingsplan onder leiding van eerste luitenant genie J. W. van den Belt. In de ochtend van 11 januari was het plan compleet uitgevoerd.

Op 10 januari, rijkelijk laat, kwam een codebericht binnen met de melding dat op 6 en 7 januari een Japanse vloot, varende van Davao in zuidelijke richting, was gesignaleerd.

Tegen 0300 van 11 januari berichtte sergeant-majoor C. P. E. Spangenberg, de commandant van het steunpunt Amal (sterkte 53 man), dat de vijand in groepen van landingsvaartuigen de kust naderde.

Als vermeld was de verdediging gebaseerd op de veronderstelling dat de vijand uit westelijke richting zou aanvallen. Een der eerste problemen was nu het onderkennen van de vijandelijke bedoelingen. Hoewel de vlootactiviteit zich concentreerde op de oostkust, moest men — zelfs na de berich-

ten van Spangenberg — rekening houden met schijnlandingen en afleidingsmanoeuvres. Om ongeveer 0500 berichtte post Tandjoeng Batoe dat ook daar vijandelijke sloepen naderden. Bij dagaanbreken van 11 januari was de opstelling van de eigen troepen als volgt:

Lingkasfront: compagnie Ambonezen van kapitein Treffers en ca. 80 man marinepersoneel.

Noordfront: een versterkte sectie onder kapitein Everaars.

Vliegveld: een versterkte sectie onder eerste luitenant P. F. Hopster.

Djoeata: een sectie ter beveiliging van de kustbatterij.

Oostfront: enkele gecombineerde infanterieafdelingen; o.a. lag hier de taak van de overvalwagens onder luitenant De Vos tot Nederveen Cappel; stellingcommandant kapitein Saraber.

Amal: een sectie onder sergeant-majoor Spangenberg.

Dekking kustbatterijen in het zuidwesten: een sectie.

Reserve: een sectie onder kapitein Bendeler; dit onderdeel was in de nacht van 10 op 11 januari al uitgezonden naar Tandjoeng Batoe.

Mitrailleurcompagnie: verdeeld over de steunpunten (de meeste tirailleursecties waren dan ook versterkt) met uitzondering van een paar secties in reserve.

De actie van het steunpunt Amal

De Japanse bron (SK 6/55):

„Initially the Right Flank Unit, mistaking the flames from the Goenoeng Tjangkol oilfields (Djoeata boorterrein, JN) for those of the Tarakan oilfields (Pamoesian boorterrein, JN) missed the proposed landing-point. After reaching a point about four kilometres north of the mouth of the river Amal, it recognised its position and proceeded south to the mouth of the river. Arriving at the mouth at dawn, the unit made a sudden attack against the enemy pillbox located there and killed the guards. Through interrogation of several Indonesian prisoners (afkomstig van steunpunt Amal, JN) the general position of the enemy was obtained and the unit proceeded through the jungle to the area north of Tarakan oilfields. The time was approximately 1100 hours on the 11th of January.”

Na zijn melding over de naderende landingsvaartuigen berichtte Spangenberg een paar minuten later dat hij het vuur had geopend. Te 0300 (alle tijden zijn globaal) gaf hij aan dat de landingsvaartuigen in noordelijke richting terugweken.

Dit teruggaan, voor zover het relaas van Spangenberg althans juist is, had niets te maken met het mislukken van de landing. De werkelijke reden was de misrekening, waardoor de vijand ongeveer 4 kilometer te ver naar het noorden kwam. Spangenberg was vermoedelijk erg vroeg met zijn vuuropening en legde het rondcirkelen van de landingsvaartuigen — de normale procedure om in de juiste formatie te komen — uit als een directe landingspoging.

Om 0430 kreeg steunpunt Amal opdracht het gevecht af te breken, terug te trekken op het Oostfront en daar een der steunpunten (stelling 12) te bezetten. Spangenberg kwam bij District VI aan en nam waar dat eigen troepen in de voorste lijn van het Oostfront aanwezig waren. Met delen van zijn sectie bereikte hij stelling 12. Spangenberg gaf een nogal opgeblazen verhaal over zijn acties:

„Op de afgesproken plaats (dit moet stelling 12 zijn geweest, JN), meldde de telefonist mij dat het toestel weer weigerde. Ik liet het omliggende terrein verkennen en we hadden met stelling 11 gezichtsverband. Te omstreeks 1030 uur barstte een bui los. Het vijandelijk vuur verminderde en de aanvallen bleven uit. Wie ooit in Tarakan een steunpunt heeft bezet bij regen, kan pas hierover meepraten. De lucht klaarde op. De gevechten werden weer hervat. (Spangenberg nam aan dat de Japanner een mooi-weervechter was, hetgeen geenszins het geval was, JN). Wat er in stelling 11 precies gebeurde kon ik niet waarnemen, wel werd daar hevig gevraagd . . . (Spangenberg kwam nu tot de conclusie dat hij door de vijand was omsingeld, JN). Daar zat ik nou, aan drie kanten afgesloten. Slechts één weg was er voor mij open, nl. de leiding naar Djoeata.”

Als reden waarom hij geen enkele steun aan steunpunt 11 verleende, gaf hij:

1. De afstand was te groot voor onze wapens (onjuist, JN).
2. Mijn opdracht was de weg naar Djoeata af te sluiten (onjuist, zijn opdracht was verdediging uit steunpunt 12, een normale eerste-lijnstaak, JN).

Bij duisternis (11 januari) verliet Spangenberg zijn opstelling om in de richting van Djoeata te trekken. Zijn sterkte was op dat moment ongeveer 20 man van zijn eigen sectie en ca. 12 uit steunpunt 11 weggelopen militairen. Een vlucht naar het vasteland van Borneo mislukte. Gekleed in burger dook Spangenberg in District VI onder. Op 20 maart 1942 werd hij gevangen genomen.

Luitenant-kolonel De Waal en zijn staf hebben nooit geweten, dat delen van steunpunt Amal in stelling 12 zijn terechtgekomen. Van het begin der gevechten af maakte de gebrekkige verbinding (te-

lefoon) de gevechtsleiding moeilijk. Elk verplaatsend onderdeel verdween totaal uit de berichtgeving tot, bij aankomst op de nieuwe locatie, weer een telefoontoestel kon worden aangesloten. Aanpassing aan inmiddels gewijzigde omstandigheden werd daardoor onmogelijk. De staf meende dat Spangenberg was gevangen genomen. Reinderhoff merkte eerst na de bevrijding van Tarakan in 1945 op:

„Spangenberg zou niet in 's vijands handen zijn gevallen, doch ingevolge zijn opdracht, zich met een 25 à 30 man (het restant van zijn detachement) naar steunpunt 12 hebben begeven, alwaar hij tussen 0900 en 0930 voormiddag zou zijn aangekomen. De vijand heeft geen enkele maal dit steunpunt aangevallen, doch heeft dit wel gedaan met steunpunt 11 onder commando van luitenant Den Hond. Te 1400 uur vond de aanval op steunpunt 11 plaats. Ongeveer 1900 uur besloot Spangenberg toen uit te wijken in de richting Djoeata.”

Een „captured document” over de landing bij Amal:

„By mistake we landed well over four kilometres north of the Amoru (Amal, JN) river and proceeded on land to the point intended for landing, taking seven hours (kan niet juist zijn, althans niet voor de voorste Japanse afdelingen, JN). There we found pillboxes and enemy troops defending them. We quickly got behind them and they surrendered... A Dutch lieutenant then guided us towards the upper reaches of the Amal river, walking along a trail...” (Mocht dit juist zijn, dan blijft onbekend wie deze „Dutch lieutenant” kan zijn geweest; op dit frontdeel bevond zich geen officier. Een onderofficier met koperen lis kan door de Japanners zijn aangezien voor officier, JN.)

De herkomst van het „captured document” is onduidelijk. Vele Japanners hielden dagboeken aan. Ten aanzien van het document (stempel 28 februari 1945, onbekend waar buitgemaakt) werd aangegeven:

„The original character of this document is not quite clear. It contains a rather popular account of the various Japanese campaigns in their conquest of the N.E.I. in 1942.”

De opdracht van kapitein Bendeler

Op grond van de vijandelijke activiteit aan de oostzijde achtte luitenant-kolonel De Waal het noodzakelijk, de kustbatterijen in het zuidwesten enige rugbeveiliging te verlenen. In de nacht van 10 op 11 januari vertrok Bendeler met een versterkte sectie (65 man) uit Tarakanstad in zuidelijke richting. Zijn opdracht luidde in de omgeving

van Tandjoeng Batoe stelling te nemen en de naar de batterijen lopende paden af te sluiten. Om 0500 meldde hij uit de laatste telefoonpost vóór de kustwacht Tandjoeng Batoe, dat zijn opmars door de duisternis sterk was vertraagd. Reinderhoff:

„Wat er precies gebeurd is, zal wel nimmer bekend worden. We dragen hem nu op, snel door te marcheren, waar nog ongeveer 1 km restte... Vlak na dit gesprek kwam de kustwacht Batoe met het bericht dat sloepen naderden. Er zaten slechts acht man in. De matroos vroeg om instructies, en nog steeds geen Bendeler. Opdracht werd gegeven om af te breken.”

Na de oorlog meldde officier van gezondheid 2e klas Tan Eng Dhong (bevrijd op Tarakan):

„Laat in de avond, het was ongeveer tien uur 's avonds, passeerde kapitein Bendeler met zijn compagnie Peningki. Deze compagnie zou de vijand tegemoet gaan, doch verdwaalde in het bos en viel zonder strijd in handen van de Japs, die ze gedeeltelijk afmaakte (volgens het verhaal van militiesergeant J. M. J. Muller die een week daarna, zwaar gewond in het Militair Hospitaal aankwam) en gedeeltelijk gevangen nam. Luitenant P. C. de Vos, die ik later in het krijgsgevangenenkamp ontmoette en die eveneens tot deze compagnie behoorde, vertelde dat kapitein Bendeler, in het bos tussen Peningki en Karoengan, pardoos in handen van de Jap liep, zonder een schot te lossen. De achter hem lopende troep liep eveneens zonder strijd in handen van de Japs.”

De Zuidelijke Japanse afdeling, de Left Flank Unit, zat zelf in moeilijkheden. Toen de gevangen genomen afdeling Bendeler weigerde de weg naar Tarakanstad te wijzen, werd een deel van de militairen in groepen aan elkaar gebonden en bij het aanbreken van de dag met de bajonet gedood. Bendeler, De Vos en een paar onderofficieren bleven gespaard. (Van Heekeren geeft in *Moord en brand, Oost Borneo 1942*, enkele bijzonderheden over sergeant Muller.)

De Japanse visie op de landing in het zuiden:

„The Left Flank Unit landed at the prearranged point at 0300 on the 11th and advanced west into the jungle towards the rear of the battery which it was supposed to destroy. Due to the dense jungle and the steep terrain, the unit was able to advance only 100 metres per hour. After losing its way several times, the unit came out in the rear of the battery around 1700 on the 12th. (Na de capitulatie, JN.) The Detachment Headquarters had lost track of the movements of the Left Flank Unit and there had been no report from the officer who was sent out to contact the unit. Therefore, at midnight on the 11th, lieutenant colonel Namekata of the Artillery was ordered to lead one

infantry company with the mission of capturing the battery which was the objective of the Left Flank Unit. At approximately 0200 on the 12th, colonel Namekata's unit landed at the same point as had the Left Flank Unit, proceeded along the coast and by daybreak reached a position in front of the battery."

Het „captured document“:

„A detachment (one battalion and a platoon engineers) landed at 0400 a.m. on the 11th January at a point midway between the South Edge Port and the Amaru (Amal, JN) river, but they could not advance more than 100 metres an hour, so their jungle training in Davao proved not much use to them. (De Japanner was een gewoon mens, wist niet alles en kon niet alles, JN.) This unit tried to round the south edge by craft, but found minefields from the south edge to Tarakacity. Minesweepers went ahead and after we had lost two craft from shore battery fire, this route was abandoned and we went overland again. The fort that sank two of our craft, was captured by assault from behind."

De gebeurtenissen in het Westen

Aangezien de gevechten aan de oostzijde van het eiland niet los kunnen worden gezien van wat in de westelijke stellingen gebeurde, zal daarover eerst het een en ander worden gezegd. Reinderhoff:

„Het was tussen 2300 en 2400 (10 januari), dat overste Vermeulen (CMM Tarakan), zichtbaar overstuurt, zich bij de troepencommandant vervoegde, mededelend dat al zijn etablissementen in brand stonden en hij het marinesteunpunt had ontruimd. We kregen geen klaarheid over het feit waar de bezetting ondergebracht of gebleven was... Tot onze verbazing meldde in de zondagmorgen van 11 januari een officier, dat hij het marinesteunpunt volledig intact had gevonden. De mitrailleurs stonden geladen doch onbemand in de ongeschonden pillboxes. De magazijnen, het radiostation etc., stonden open, doch het geheel was uitgestorven, hoewel er totaal geen schade was aangericht door oliebranden, zoals ook tevoren was berekend en verwacht. Dit werd overste Vermeulen medegedeeld. Ik heb voor een auto gezorgd en deze de overste aangeboden, die toen naar het steunpunt is teruggekeerd. In de loop van de middag werden de verspreide marinemensen opgespoord en zoveel mogelijk naar het steunpunt teruggebracht. Een gedeelte van deze mensen waren miliciens, die door ons waren opgevangen en voor noodzakelijke verdedigingspunten werden bestemd. Gebrek aan leiding en wellicht mindere geoefendheid, zomede de vuurdoop, waren waarschijnlijk de oorzaak dat deze mensen het hart in de schoenen zong en zij successievelijk weer verdwenen onder het vijandelijk vuur. Zij werden tenslotte zoveel mogelijk gedirigeerd

naar hun steunpunt, de belangrijke dekking in de rug van de vechtende troepen. Gedurende de nacht (11 op 12 januari) hadden we geen contact met het steunpunt, totdat we bericht kregen op maandagmorgen 12 januari te ± 0700 uur, dat de hele marinebezetting verdwenen was."

In de vroege ochtend van 11 januari nam de troepencommandant het besluit, het Lingkasfront nagenoeg geheel te ontbloten en met de vrijkomende troepen — de compagnie Ambonezen van Trefers — een reserve te vormen. De reserve werd opgesteld in de buurt van de commandopost. Het wegvallen van het marinesteunpunt betekende een zware tegenvaller. De rug van het Oostfront lag nu open.

De gevechten aan het Oostfront

Oliebranden hadden de steunpunten 8 en 9 onbruikbaar gemaakt. Dat beïnvloedde het vuurverband in voorste lijn en de rechterflank van steunpunt 10 was nu minder goed beveiligd.

De overige stellingen in voorste lijn waren bij dagaanbreken van 11 januari bezet. Stellingcommandant was kapitein A. C. Saraber. Het nog openliggende steunpunt 12 zou worden betrokken door de van Amal terugkerende sectie Spangenberg. Wij weten inmiddels dat Spangenberg met 25 à 30 man ter plaatse aankwam. Rond 1000 meldde Saraber de ontruiming van steunpunt 10 in het centrum van de voorste lijn. Reinderhoff:

„De oorzaak bleek eerst later, nl. het steunpunt werd door infiltratie op de flanken ingesloten en door het sneuvelen van de commandant, een sergeant, besloot de bezetting omsingeling te voorkomen (niet uitgesloten dat de moderne visie dit een gepast initiatief zou noemen, echter het was een vlucht, JN), hetgeen echter streng verboden was, daar de linies te ijl bezet waren om ook maar één gat te doen openvallen."

Kapitein Saraber kreeg opdracht de gevluchte militairen op te vangen en de frontlijn te herstellen. Met enkele anderen sneuvelde hij omstreeks 1100 door vijandelijk vuur uit het verlaten steunpunt. Reinderhoff:

„De hoofdaanval van de Japanners werd echter gestopt door geconcentreerd mortiervuur en vuur van een batterij 7,5 veld, die een afsluitingsvuur op en achter de heuvel legden waarop het steunpunt zich bevond. Te 1500 uur trad een betrekkelijke rust in. Geen van beide partijen kon toen voor- of achteruit. De verdediger omdat er geen troepen beschikbaar waren om aan te vallen (de compagnie Treffers weigerde voorwaarts te gaan, zie hierna, JN) en geen ruimte om terug te trekken; de vijand omdat hij overal in de kruisvuren bekneld zat."

De Japanse bron (SK 6/55):

„As the Right Flank Unit advanced to the area north of the oilfields, the enemy gun and rifle fire was so severe, that further advance was difficult. However in spite of the enemy's counterattacks (de abortieve poging van Treffers, JN), that night the unit launched night raids and captured the first and second rows of barracks.” (De kazerne ten noorden van de commandopost, JN.)

Na de val van steunpunt 10 werden de voorbereide stellingen in tweede lijn onmiddellijk bezet door de voorlopig beschikbare troepen, o.a. vrijgekomen vernielingsploegen en personeel van diverse wapens en diensten.

„De enige zwakke plek (aldus Reinderhoff, JN) bleef echter het gat aan het Oostfront. Treffers wordt voorgeroepen en ontvangt een nauwomlijnde opdracht om met de hele compagnie, gesteund door een batterij veldartillerie en zijn mortieren en mitrailleurs, een tegenaanval in te zetten vanuit het zuiden in de richting van de zogenaamde Administratieheuvel.” (De hoogte waarop steunpunt 10 lag, JN.)

Bij de opmars naar het aanvalsdoel ontving de compagnie verspreid automatisch vuur. Een paar honderd meter verder werd het vuur wat meer gericht. De gehele compagnie weigerde nu voorwaarts te gaan. Het onderdeel bezette daarna opstellingen in tweede lijn ter hoogte van de plaats waar de aanval stokte.

Voor de capitulatie van Java en ook aan het einde van de oorlog, deed het optreden van de Ambonese (Mr Cornelis) compagnie veel stof opwaaien. Tarakan was de eerste grotere garnizoensplaats die door de geallieerden werd bevrijd en na de herovering volgde een onderzoek naar de gedragingen van het onderdeel. Eind augustus 1945 besliste de Legercommandant dat tegen de verdachte militairen geen vervolging zou worden ingesteld.

Na de mislukte tegenaanval restte de troepencommandant niets anders dan een zo sterk mogelijk vuurfront in tweede lijn op te bouwen. Kapitein Everaars ontving opdracht het Noordfront te verlaten en de bezetting daarvan (een versterkte sectie) ongeveer 800 meter ten noorden van de compagnie Treffers op te stellen. Het tussengelegen terrein, de zogenaamde „ladang” werd bewaakt door de overvalwagens van luitenant De Vos tot Nederveen Cappel. Volgens Everaars — hij was commandant mitrailleurcompagnie — bestond zijn personeel voornamelijk uit kort tevoren uit Java gekomen aflossingen. De Java-onderdelen hadden niet hun beste mensen gestuurd en ook aan de opleiding ontbrak veel: de mitrailisten waren niet in staat hun wapens in gedragen vervoer door het terrein te verplaatsen. In elk geval kwam Everaars

maar met een man of twintig, drie watergekoelde mitrailleurs, een lichte mitrailleur Lewis en vrijwel geen munitie in zijn stelling aan. De rest van zijn manschappen was uitgevallen of op andere wijze verdwenen. In de loop van de avond (11 januari) groeide zijn sterkte aan tot omstreeks 30 man.

De tweede lijn was bij het invallen van de duisternis door ongeveer 650 man (volgens Reinderhoff) bezet. De commandopost had nu het volgende beeld van de situatie.

„Het Lingkasfront was vrijgebleven van vijandelijke actie. Het marinedetachement, dat de avond tevoren was teruggetrokken met het oog op de oliebrand, was weer teruggezonden onder overste Vermeulen, daar alles (gebouwen en stellingen) ongeschonden was gebleven.

Het Noordfront (hier wordt onder Noordfront ook de vliegveldbezetting verstaan, JN) lag open, doch de bewegingen in die richting waren geblokkeerd door kapitein Everaars in het noorden. (Van het Oostfront, JN.) Voor hen uit lag het toen geïsoleerde steunpunt van luitenant Den Hond. (Stelling 11, JN.) De tweede lijn aan het Oostfront was bezet door de compagnie Treffers, op Everaars aansluitend. (Het gat tussen Everaars en Treffers werd bewaakt door overvalwagens vermoedelijk nu onder bevel van Everaars, JN.) De telefoonlijnen tussen de kustbatterijen op de zuidwestkust waren blijkbaar doorgesneden en bij gebrek aan radio wisten wij niet wat daar gebeurd was, wyl grondverkeer uitgesloten was.

Achter de Oostfrontbezetting waren reserves opgesteld onder kapitein Bakker van de artillerie die nu als infanteriecommandant optrad over alle mogelijke troepen, genie, koks en keukenpersoneel, magazijnbedienden, kwartiermeesters en schrijvers, allen voorzien van wapens en munitie. De luitenant Van den Belt (genie) was hier ook bij. Alles was nu vecht-soldaat geworden.”

In de avond van 11 januari tussen 2030 en 2100 gaf De Waal zijn bevel voor de laatste aanvalspoging. Reinderhoff:

„Het plan was om klokslag 0515 een artilleriebarrage te leggen op de vijandelijke stellingen, teneinde Everaars lucht te geven om de aanval op de noordflank in te zetten en inbuigende, aan te sluiten op het geïsoleerde steunpunt van Den Hond (11, JN); de zuidelijker gelegen afdelingen zouden daarna door een oostwaarts gerichte aanval verband moeten leggen tussen de linkervleugel en de compagnie Treffers, waardoor een gevaarlijk gat gesloten werd. Was deze manoeuvre uitgevoerd, dan zouden de eerste troepen vrij gemaakt kunnen worden om als eerste etappe op het vliegveld terug te trekken zoals de opdracht van het garnizoen luidde.”

Helaas liep ook deze poging op niets uit. In de

nacht van 11 op 12 januari lanceerde de vijand een serie nachtelijke raids en drong door tot in de kazerne nabij de commandopost, „captured the first en second rows of barracks” zoals de Japanse bron zei. Niet alleen daar, maar ook ten zuiden van de commandopost penetreerde de vijand. In de nachtgevechten sneuvelden o.a. kapitein M. J. Bakker en luitenant J. W. van den Belt (Ridder MWO-4 op grond van Tarakan-actie).

Tijdens de nachtaanvallen verliet de Ambonese compagnie haar opstelling en vluchtte achterwaarts tot ter hoogte van de commandopost. Kapitein F. Treffers sneuvelde. Het commando werd overgenomen door eerste luitenant W. van der Steen (overleden in krijgsgevangenschap), die zelf gewond raakte.

Aan het einde van deze chaotische nacht was er van een tegenaanval geen sprake meer. Reinderhoff in een pamflet van de Marine- en Legerinlichtingendienst:

„Deze tegenaanval is echter nimmer tot uitvoering gekomen; de oorzaken zijn later gereconstrueerd en komen kort neer op het volgende. Enige uren na het invallen van de duisternis zond de vijand tal van sluipschutters voorwaarts, gekleed in „tjawat” (lendendoek, JN), uitgerust met kniptang... Deze patrouilles slopen voorwaarts, stootten op de draadversperring, knipten deze geruisloos door... Hoewel de zenuwen van de verdedigers tot het uiterste gespannen waren en men zeer op zijn qui vive was, is een en ander niet opgemerkt.”

Reinderhoff schreef dit na zijn aankomst op Java en het citaat ademt de sfeer van de Japanse supersoldaat, tegen wie een gewoon mens toch niets kan doen. In feite gebeurde er niets bijzonders en paste men de gebruikelijke procedures toe. Ook de lendendoek zal wel op een behoorlijke portie overdrijving berusten. Onze troepen waren echter tegen deze methodes niet opgewassen.

„Wat daar is gevochten en geworsteld in de diepe duisternis (Reinderhoff, met pathos en overdrijving, JN) zal tot na de oorlog geheim blijven. Honderden mannen zijn daar op afschuwelijke wijze in hun stellingen afgemaakt, op een moment dat wij dachten binnen enkele uren de tegenaanval te kunnen inzetten. Het was onmogelijk voor de uit elkaar geslagen afdelingen contact op te nemen, men wist niet wie vriend of vijand was, terwijl alle berichten ontbraken. Zo wachtten wij het daglicht af.”

Reinderhoff noemt honderden gesneuvelden. Nu blijven de gevechtsverliezen van het KNIL een moeilijk te achterhalen zaak. Ten aanzien van de Indonesische militairen ontbreken alle gegevens door de chaos van de bezetting en de daarop vol-

gende jaren 1945-1950.³ Op grond van door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Afdeling, ter beschikking gestelde gegevens komt men tot een vijftiental op Tarakan gesneuvelde Nederlanders, vermoedelijk een zeer incomplete opgave.

Kapitein Everaars, die als eerste de tegenaanval moest beginnen, constateerde te 0220 van 12 januari dat het terrein tussen zijn onderdeel en de compagnie Treffers „vol met Jappen zat”. Tevoren was een brand waargenomen in de richting van de commandopost. Deze brand brak uit in het artilleriekampement, ongeveer 150 meter ten noorden van de commandopost. De aanvaller vernietigde daar een hoeveelheid munitie. Everaars meende dat de commandopost in brand stond en concludeerde daaruit dat deze door de vijand genomen was of door eigen troepen vernield en verlaten. Hij overlegde met luitenant De Vos tot Nederveen Cappel en reserve-vaandrig genie Ferdinandus, wat thans verder moest gebeuren:

„Wij beraadslaagden wat ons te doen stond, daar op dit moment zeker was:

1. Wij waren op de linkervleugel, doordat er een gat was van \pm 800 meter, volkomen afgesloten van de rest van de frontlinie en deze was doorbroken.
 2. Er was geen verbinding met de commandopost.
 3. Het terrein tussen het pompstation en de groep Treffers (de ladang) met omgeving zat vol met Jappen; inderdaad werd er achter ons geschoten in de richting van het pompstation.
 4. De jeep, welke was uitgestuurd om eten te halen, was niet meer teruggekomen.
 5. Het brandde fel achter ons in de richting van de commandopost en rechts daarvan. Wij waren overtuigd dat we volkomen in de lucht hingen en afgesneden waren.
- Voor mij (Everaars, JN) kwam er nog een motief bij en dat was:
6. Het punt waar luitenant Den Hond moest zitten was reeds in de namiddag van 11 januari verlaten. De hulp aan een kameraad, die voor mij in de frontlijn zat, verviel dus.”

Kapitein Everaars besloot de tegenaanval niet door te zetten. Hij trok terug op het vliegveld. Ten aanzien van steunpunt 11 verklaarde eerste luitenant J. C. den Hond:

„Toen ik op 12 januari 1942 terugtrok uit steunpunt 11 was mijn sterkte nog zeven man. We zijn in de ochtend op kompasrichting teruggetrokken in algemeen westelijke richting (richting vliegeterrein). Een

³ Zie ook: H. L. Zwitser — *Enkele gegevens over krijgsgevangenen en gesneuvelden onder de Europese militairen van het KNIL gedurende de oorlog in de Pacific (1941-1945)*. Med. Sie Krijgsgechiedenis, dl 1, afl. 1. Den Haag (1978)5-23.

paar passerende inlanders heb ik aangehouden en naar de situatie gevraagd. Zij vertelden mij dat de Hollanders zich overgegeven hadden.”

Luitenant Den Hond ontmoette vaandrig Ferdinandus met enkele manschappen. Een poging om naar het vasteland van Borneo over te steken, mislukte. Den Hond werd krijgsgevangen gemaakt, Ferdinandus kwam op Borneo aan.

Everaars bereikte Borneo met luitenant De Vos tot Nederveen Cappel. Eerstgenoemde viel op 24 april 1942 in handen van de vijand, de laatste werd door Dajaks vermoord.

De staf constateerde bij het aanbreken van de dag (12 januari) dat het artillerievuur op tijd werd afgegeven. Het vuur van de mortieren bleef uit. De mortieristen verlieten in de nacht hun opstellingen en werden later achter de commandoposten aangetroffen. Een door luitenant-kolonel De Waal uitgezonden patrouille kwam terug met het bericht:

„... dat van de eigen linkervleugel (dus van het door kapitein Everaars gecommandeerde gedeelte) niets meer te bespeuren viel dan enkele doden en gewonden en een paar vernielde overvalwagens. Ook meer achterwaarts werden geen sporen van de verdwenen bezetting aangetroffen, terwijl (naar men mij — aldus generaal majoor S. de Waal in een verklaring van 31 december 1946 — later rapporteerde) kapitein Everaars zich ook niet bevond onder het gevangengenomen restant van het garnizoen. Gedurende de nacht van 11 op 12 januari heb ik geen enkel bericht van kapitein Everaars ontvangen.”

Ongeveer 0700 van 12 januari begonnen de zich nog in de stellingen bevindende militairen terug te trekken, bij de commandopost waren nog 40 man. De verbinding met de kustbatterijen in het zuidwesten bleef verbroken. Luitenant Van der Zijde, commandant Djoeatabatterij, kreeg opdracht zijn stukken te vernielen en naar Borneo uit te wijken. Tegen 0730 besloot de troepencommandant tot capitulatie. Kapitein Reinderhoff werd met een sergeant-hoornblazer en een matroos naar voren gezonden om de overgave aan de vijand mee te delen.

De capitulatie

De Japanse bron:

„At daybreak, the enemy garrison commander under a flag of truce, dispatched a messenger with an offer to surrender. Colonel Yamamoto, commander of the Right Flank Unit, immediately wired the commander of the Sakaguchi Detachment, informing him of the enemy's surrender.

After the enemy surrendered, the Naval land combat unit (2nd Kure Special Naval Landing Force, JN) advanced rapidly to the airfield and occupied it. During this action the unit was bombed by enemy planes and eighteen were killed.

Initially it was planned that the Detachment Headquarters was to land in the same area as the Right Flank Unit, immediately after the area was secured and then proceed by land to Tarakan city. However because the Left Flank Unit had lost its way, the headquarters could not land as scheduled. On the 12th, upon learning of the enemy's offer to surrender, the headquarters arranged with the Navy to land at Tarakan city on the 12th. (Dit ging niet door in verband met de nog niet gecapituleerde kustbatterijen in het zuidwesten, JN.) The commander of the Sakaguchi Detachment left his ship about noon on the 12th and landed at the mouth of the Amal river, arriving at the office of the British Petroleum Manufacturer at sunset. On the morning of the 13th he was visited by the enemy commander and formally accepted his surrender.”

Te 1200 van 12 januari waren de resterende Nederlandse troepen, inclusief de vliegveldbezetting, in Tarakanstad geconcentreerd. In de loop van de ochtend verscheen een Japans officier met de mededeling dat nog niet allen de wapens hadden neergelegd, daarmee doelende op de zuidwestelijke kustbatterijen.

Luitenant P. F. Hopster (overleden in krijgsgevangenschap) kreeg opdracht, in gezelschap van een Japans officier contact op te nemen met de kustbatterijen. Zijn onderneming had geen succes. De bezetting van de noordelijke batterijen was op Karoengan teruggetrokken en, zo officier van gezondheid Tan Eng Dhong:

„... om 1000 uur voormiddag (12 januari) meldde luitenant Antes, die op de grens Peningki-Karoengan zat, dat er op 200 à 300 meter iemand met een witte vlag zwaaide; hij kon echter niet onderscheiden of het vriend dan wel vijand was. Onze commandant, 1e luitenant J. W. Storm van Leeuwen, gaf opdracht hierop het vuur te openen. Bij navraag bleek dit later luitenant Hopster te zijn geweest die in opdracht van de troepencommandant zich naar Peningki had begeven om ons op de hoogte te brengen van de capitulatie in Tarakan.”

In de ochtend van 12 januari moest luitenant-kolonel De Waal mededelen:

„... of alle onder mijn bevel staande troepen zich overgaven. Ik had echter geen verbinding meer met de batterijen Karoengan en Peningki. Ik had bericht gekregen dat de noordelijke batterij door de Japaners was gezet. Juist op het ogenblik dat ik de Japaners mededeelde dat alle troepen met mij capituleerden, begonnen de kustbatterijen te vuren. Hierdoor

ontstond veel deining bij de Japanners... Ik heb toen aangeboden (dat was na de mislukte poging van Hopster, JN) naar de batterijen toe te gaan. Op weg erheen ontmoetten we personeel van de batterij. Ik heb toen met luitenant Van Adrichem gesproken. Hierbij was een Japanner aanwezig. Het eerste wat hij (Van Adrichem) zei, was: „Zal ik die Japanner neerschieten?” Ik heb hem uitgelegd, hoe de situatie was en hij heeft zich bij de capitulatie neergelegd.”

De lotgevallen van de batterijen Peningki-Karoengan

Nadat de Nederlandse troepen in Tarakanstad hadden gecapituleerd (12 januari) zond generaal Sakaguchi het volgende bericht aan de Japanse marine:

„Although the enemy has offered to surrender, it is feared that the battery located at the south end of the island is not aware of this and it would be dangerous to proceed to the Tarakan pier. Therefore hold up your sailing.”

De staf Sakaguchi, die als eerder gezegd van plan was met de marine in de haven van Tarakan te landen, wijzigde dit voornemen en ging te Amal aan wal. Echter:

„In spite of this message, the warning was ignored and the Naval movement went on as planned. When the six minesweepers entered the bay, they were fired upon by the enemy battery and the two leading ships were sunk immediately, forcing the remainder to withdraw.”

Medio januari 1942 werd het grootste deel van de batterijbezetting door de Japanse marine vermoord als represaille voor het incident. Dit lot trof natuurlijk in de eerste plaats de beide commandanten, de luitenants J. W. Storm van Leeuwen en J. P. A. van Adrichem. Meer dan 80 Nederlanders, van alle rangen, artilleristen, genisten en infanteristen, vonden met hen de dood. De lijken werden in zee gegooid. Over het aantal op deze wijze vermoorde Indonesische militairen bestaan geen gegevens.

Officier van gezondheid 2e klas Tan Eng Dhong, nadat de eenheid van Mamekata bij de noordelijke batterijen was verschenen:

„Tegen dagaanbreken (12 januari) werden we opgeschrikt door een luid en vreemd geschreeuw; de Europese kok Wernaë meldde Storm van Leeuwen dat de vijand bezig was de luchtdoelstelling te bestormen. Er bleef niets anders over dan Peningki te verlaten en naar Karoengan terug te trekken, doch eerst werden alle artilleriestukken grondig vernield. Op Karoengan was alles nog rustig, geen enkele Jap

in de buurt te bespeuren... Omstreeks 1200 uur trachtten vier vijandelijke schepen binnen te varen. Onze kustartillerie van Karoengan was paraat en opende onmiddellijk het vuur en wel snelvuur. Binnen een paar minuten zonken de beide voorste schepen... (Na het tot zinken brengen van de mijnenvegers, JN) ... verzamelde de bezetting in het dagverblijf te Karoengan. Hier ontmoetten we commandant Storm van Leeuwen en commandant Van Adrichem. Aangezien de vijand ons probeerde in te sluiten, besloot Storm van Leeuwen door de vijandelijke linies heen te breken en Tarakan (stad) te bereiken, omdat hij veronderstelde dat Tarakan nog niet gevallen was. Een gedeelte van de troep, ongeveer 20 man sterk onder luitenant Antes, bevond zich op dat moment nog in de keuken, doch kon zich niet meer bij onze hoofdmacht voegen. Later, in krijsgesangenschap, hoorde ik dat luitenant Antes zelfmoord heeft gepleegd; de anderen zijn naar verschillende richtingen uitgeweken. Tegen schemerdonker bereikten we Peningki. Op ongeveer 100 meter van onze luchtdoelstelling hielden we halt; we hadden tot nu toe het bospad gevolgd doch aangezien in bovenvermelde stelling Japs zaten, moesten we wachten tot de duisternis viel. Plotseling hoorden we geritsel — dit bleek later een hond te zijn — de hele troep sprong uiteen. Ik bleef in de buurt van mijn gewonden; na enige tijd verzamelde ik de mensen die zich nog in de omgeving bevonden, ongeveer 60 man, waaronder 13 Rode Kruis zieken dragers. Na vele waarschuwingen, teneinde de Japanse linies te vermijden, kwamen we op het boorterrein terecht. (Dokter Tan valt hier in handen van de vijand, wordt teruggebracht naar Peningki, maar komt uiteindelijk met de gewonden op 13 januari in Tarakanstad aan, JN.) Zondag 18 januari moest de hele troep Peningki-Karoengan (inmiddels ondergebracht in het krijsgesangenenkamp, JN) aantreden, alle namen werden genoteerd... De daaropvolgende dag, tegen 1100 uur des ochtends, vond een herhaling plaats. Wij moesten allen in uniform verschijnen, ook de gewonden verschenen op het appel... De hele troep, 215 man sterk, marcheerde af. (Tan werd niet meegenomen omdat hij medicus was, JN.) Na het vertrek van de troep, die volgens sommige Japs gedood werd op de plaats waar de beide lichte kruisers (mijnenvegers, JN) in de grond geboord waren, was de vijandige stemming van de Japs enigszins gezakt.”

De ondergang van de mijnenlegger Prins van Oranje

Na alle mijnafsluitingen in de nacht van 10 op 11 januari te hebben gelegd, trachtte de mijnenlegger in de nacht van 13 op 14 januari langs de noordelijke vaarroute te ontsnappen. Het schip werd opgevangen en door enkele Japanse torpedojagers tot zinken gebracht. Het grootste deel van de bemanning verloor het leven.

De laatste fase

De Japanse visie:

„Mopping up of the entire island was completed on the 13th and all administrative matters were turned over to the Navy. On the 14th, the entire Sakaguchi Detachment boarded ship and left (enkele dagen daarna, JN) the island. The total casualties in the operation were as follows: Sakaguchi Detachment: killed 7 on land and 1 at sea, Naval units: killed 47 on land and 200 at sea.”

Het „captured document” spreekt van 7 doden en 32 gewonden en geeft verder aan:

„... we ended the battle of Tarakan island and captured 874 prisoners, 9 anti-aircraft guns, 69 heavy machineguns, 556 rifles, 15 armoured cars, 67 motorcars and ammunition. On the 20th of January we left Tarakan and passed under the fort of Balikpapan at night 24 January. The main body for frontal attack left Tarakan on 23 January 1942.”

De Japanse luchtmacht nam het vliegveld op 16 januari in gebruik:

„A portion of the fighter unit of the 1 Air Attack Force which was responsible for pushing this attack (de aanval op Balikpapan, JN) advanced to the Tarakan Base on 16 January. Since the weather in this area was so inclement however, they were unable to give sufficient cover to the units attacking Balikpapan. Furthermore this base was not suitable for use by the medium attack planes and the medium attack plane unit changed its schedule. It remained at Jolo (Filippijnen, JN) and continued to neutralize Southern Borneo. The attacking units set out from Tarakan on 11 January (datum onjuist, JN) with practically the same battle formation that was used in the attack on Tarakan.”

Een bijzondere opdracht voor enkele Nederlandse officieren

Korte tijd na de capitulatie werden vier officieren, te weten luitenant-kolonel S. de Waal, kapitein G. L. Reinderhoff en de reserve-kapiteins dr. A. H. Colijn en ir. W. L. van der Vegt, aan boord van een troepentransportschip gebracht. Kapitein Van der Vegt was gewond en daardoor niet geschikt voor de Japanse plannen. Hij verdween in de „normale” krijgsgevangenschap.

Reinderhoff en Colijn moesten naar Balikpapan om het Nederlandse garnizoen mee te delen dat geen vernielingen mochten plaatsvinden. Overtreding van dat gebod zou terechtstelling van alle daarbij betrokken Nederlanders tot gevolg hebben. Beide officieren vertrokken per motorboot (de *Parsifal* van de BPM) onder Japans geleide.

Bij nadering van een Nederlands watervliegtuig wisten zij de bewaking benedendeks te krijgen, onder het motief dat hun zending in gevaar kwam, wanneer het vliegtuig geüniformeerde Japanners zou waarnemen. Na de bewaking in de machinekamer te hebben opgesloten, verlieten ze de *Parsifal* per vlot en werden door het watervliegtuig opgepikt. Op 20 januari kwamen ze in Balikpapan aan. Aan beide officieren werd het Bronzen Kruis toegekend. Reinderhoff kwam via Java in Australië terecht en vervulde daar een functie bij de inlichtingendienst. Dr. A. H. Colijn werd na de capitulatie op Java geïnterneerd. Hij overleed in maart 1945 in gevangenschap te Muntok (Banka). Luitenant-kolonel De Waal werd meegenomen op de verplaatsing naar Java. Sakaguchi Detachment nam deel aan de aanval op Java en landde in Midden-Java. Enig voordeel heeft de vijand uit de aanwezigheid van troepencommandant Tarakan niet kunnen trekken. Simon de Waal, een mens en officier van allure, commandeerde na 1945 de B-Divisie op Java. Over de aanval op Tarakan heeft hij nimmer enig rapport of verslag willen maken. Hij gaf slechts antwoord op vragen en verwees verder naar de verslagen van Reinderhoff. Hij vond deze in essentie juist, hoewel niet vrij van propaganda. Generaal De Waal werd benoemd tot Ridder Militaire Willemsorde en overleed in april 1970.

Tarakan en Java

„De oorlogscommuniqués, uitgegeven na 8 december 1941 in Nederlands Indië, waren dusdanig in gebreke de ware toestanden te vermelden, dat zij een der oorzaken waren van de bittere critiek op de overheid in de eerste weken na de val van Java, in talrijke Europese kringen geuit.”⁴

Kort na het begin van de oorlog kwam de *Malay Tribune* (Malakka) met het bericht dat Japanse transportschepen bij de zuidoostelijke punt van Indo-China waren waargenomen. De Britse Commandant in Chief Far East, Air Chief Marshall Sir Robert Brooke-Popham (hij vond het Japanse leger „a bubble waiting to be pricked”), naar aanleiding van dit bericht:

„I consider it most improper to print such alarmist views at a time like the present . . . the position is not half so serious as the Tribune makes out.”⁵

⁴ D. van Velden — *De Japanse interneringskampen voor burgers gedurende de Tweede Wereldoorlog* (diss.), stelling 9. J. B. Wolters, Groningen (1963).

⁵ F. D. Norman — *On the psychology of military incompetence*. Cape, Londen (ISBN G 224 01161)133.

Zo was ook de stemming in Nederlands-Indië. Enerzijds: ons kan niets gebeuren, de bondgenoten zijn machtig, Singapore is onneembaar en de Japanner stelt toch niets voor. Anderzijds: vermijd alles te publiceren wat in de richting van tegenslagen zou kunnen wijzen; schilder de toestand zo rooskleurig mogelijk; het „volk”, zowel Nederlanders als Indonesiërs, zal door slechte berichten alleen maar het moreel verliezen.

De ware situatie, namelijk dat men slechts wat kon doen bij snelle en uitgebreide geallieerde hulp, werd ook door insiders verzwegen. Wij waren niet zo op een oorlog voorbereid, ondanks de grote geldsommen die de laatste jaren ten behoeve van de defensie ter beschikking kwamen. Offervaardigheid die alleen bestaat uit het openen van de beurzen, brengt een volk in oorlogstijd niet zo ver.

Tarakan was een der eerste aanvalsdoelen en met de val van dat eiland was de oorlog dicht bij huis gekomen. Op 23 januari seinde de gouverneur-generaal aan de Nederlandse regering in Londen:

„Uit Tarakan ontkomen officieren hebben mededelingen gedaan welke de mogelijkheid geven enkele sprekende feiten te vermelden uit de gebeurtenissen. De weerstand van de inheemse infanterie was onbevredigend: compagnie Ambonezen wier moreel reeds vóór de zending naar Tarakan slecht was, deserteerde spoedig; Javanen door vechtmethode eveneens verast, bleken zeer bereid tot opoffering en waren zeer gevechtswaardig . . .

Teleurstellend moreel van inheemse infanterie moet echter beschouwd worden met inachtneming van ongunstige factoren; ten eerste na olievernieling was het eigenlijke vechtdoel vervallen en overblijvend op een onverlaatbaar eiland stredden zij een kansloze strijd tegen overwegende overmacht (akkoord, maar dit was overal in de Buitengewesten het geval, JN); ten tweede toegezegde hulp uit de lucht bleek onmogelijk wegens slechte weersomstandigheden. (Een eerlijker uitdrukking ware: het tekort aan vliegtuigen; Tarakan kwam er niet zo slecht af, op 10, 12 en 13 januari werden luchtaanvallen uitgevoerd op de Japanse vloot bij Tarakan, JN.) Ook vlootactie onmogelijk. (Evenals overal in de Buitengewesten, JN.) Ten derde langdurig onafgebroken gevecht (iets meer dan 24 uur, JN) veroorzaakte fysieke in- en overspanning, terwijl de Japanners steeds verse troepen hadden (? , JN) . . . Ik vermijd publicatie over houding troepen en slechte behandeling van gevangenen na de capitulatie, teneinde in dit zeer ongunstige oorlogsstadium een mogelijke depressie te voorkomen.”

In tegenstelling tot dit sombere geluid spraken de kranten in wat men noemde „een sober relaas”, van een grootse strijd en zware vijandelijke verliezen.

De toenmalige kapitein Generale Staf S. H. Spoor over voorlichting en propaganda in Nederlands-Indië:

„. . . de inheemse bevolking stond lauw en onverschillig tegen deze oorlog. Hij raakte haar niet, zolang zij te eten had en haar eigendommen niet werden beschadigd; zij wist er te weinig van om zich ervoor te interesseren . . . De Indonesische bevolking is steeds voorgelicht in de zin van: „Weest allen gerust, Kandjeng Goevernement zal voor alles en allen zorgen!” . . . In de totale oorlog moet de propaganda gericht zijn op de geestelijke weerbaarmaking van elk individu, ten einde op deze wijze te kunnen komen tot een geestelijk weerbaar geheel; met een geestelijke voogdij bereikt men dit niet!

Het Europese gedeelte van de bevolking in Nederlands-Indië had over het algemeen een te hoge indruk van de beschikbare militaire middelen. Bovendien had het publiek weinig begrip voor de rol, welke de Buitengewesten moesten spelen in de verdediging van Nederlands Indië, terwijl de taak van de Indische weermacht in een Pacific conflict: het toebrengen van verliezen aan de vijand en zijn opmars vertragen om zodoende tijd te winnen voor het ingrijpen van de grote mogendheden, slechts door weinigen werd doorgrond . . .

Een ieder verwachtte een langdurige en vinnige strijd; de capitulatie in de omgeving van Bandoeng kwam dan ook als een vernietigende slag . . . Ook hier heeft de voorlichtingsdienst gefaald; de toon was over het algemeen te blufferig zonder daarbij het publiek te realiseren, dat onze actie slechts een inleidende actie moest vormen en ook niet meer kon zijn dan dat . . . De voorlichting in Indië is een voortdurende steen des aanstoots geweest . . . Velen stemden af op Tokio (met alle gevaren uit Nederlands propagandistisch oogpunt) of op de B.B.C.; zo was men de Indische berichtgeving vaak 24 uur voor!

Het moreel van de Europese bevolkingsgroep was over het algemeen zeer hoog, wel enigszins luchthartig en te vol vertrouwen in de goede uitslag . . . Maar zoals gezegd, de inheemse bevolking waarop de defensie moest steunen als geheel, was een latente en inerte massa. Onvoldoende is beseft, dat voorlichting en propaganda tot de belangrijkste hulpmiddelen behoren bij de oorlogsvoorbereiding van de bevolking.”